

I. М. Сирота

професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. О. Гудзь

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Процеси, притаманні праву соціального забезпечення на сучасному етапі його розвитку, зумовлюють змогу розглянути класичні категорії, твердження та позиції під новим кутом, що, зокрема, стосується принципів цієї галузі права. Так, стаття присвячена дослідженню поняття, особливостей принципів соціального забезпечення в нинішніх українських реаліях.

Автори пропонують під досліджуваним поняттям розуміти основні ідеї, вихідні положення, які закріплені в правових актах, що регулюють соціальне забезпечення. Вони визначають сутність і напрям розвитку правових норм у конкретній сфері суспільних відносин. Так, принцип може визнаватися правовим, тобто принципом правового регулювання, якщо він прямо закріплений у нормах права або безпосередньо впливає з їх змісту. Що важливо, у змісті поняття принципів правового регулювання має бути реальна дійсність, а не перспектива розвитку правового регулювання тих або інших суспільних відносин.

Усі принципи права соціального забезпечення умовно можна поділити на три групи: 1) єдині принципи права соціального забезпечення; 2) змістовні; 3) формальні.

Особлива увага в статті присвячена принципам пенсійного права як одного із найбільш значимих та поширених напрямів підтримки населення.

Крім цього, вказується на те, що останнім часом формулювання принципів права стало одним із напрямів законотворчої діяльності, проте чіткого переліку їх досі не визначено, принципи розпорошені по різних нормативно-правових актах.

Також демонструються основні тенденції, характерні для системи соціального захисту в Україні, а отже, нові керівні ідеї, визначні засади існування досліджуваної сфери, які дають змогу стверджувати про необхідність переглянути сформовані раніше підходи до визначення галузевих принципів права соціального забезпечення.

Ключові слова: *принципи, право соціального забезпечення, галузеві принципи, недержавне соціальне забезпечення.*

Постановка проблеми. Перетворення, які відбуваються в системі соціального захисту України на сучасному етапі її розвитку (поява нових суб'єктів, на які покладаються функції з підтримки осіб, що перебувають у складних життєвих ситуаціях; потреба пошуку альтернативних державному джерел фінансування здійснення заходів підтримки через наявність у державного сектору усіх необхідних для цього ресурсів (фінансових, організаційних), неспроможність покривати витрати на соціальну сферу; активний розквіт участі окремих громадян у наданні соціального забезпечення через їх альтруїстичні переконання

щодо необхідності допомоги тим, хто цього потребує, а отже, розвиток порівняно нових організаційно-правових форм соціального захисту населення, яким, наприклад, є недержавне соціальне забезпечення, представлене, зокрема, благодійністю) зумовлює актуальність перегляду фундаментальних категорій, тих класичних розумінь та тверджень, які під впливом перерахованих трансформацій здобувають нового змісту, характеризуються сучасними особливостями. Такою категорією, приміром, є принципи права соціального забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи права соціального забезпечення

були предметом дослідження багатьох вчених: Н.Б. Болотіної, А.М. Лушнікова, М.В. Лушнікової, Б.І. Сташківа та інших. Проте це не позбавляє можливості для них бути представленими по-новому, з огляду на ті процеси, які відбуваються всередині системи соціального захисту на сучасному етапі, адже навіть класичні твердження з плином часу можуть здобувати нового забарвлення, що, на наше переконання, притаманне сучасним принципам права соціального забезпечення.

Метою статті є дослідження сучасних принципів права соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Дослідження теми принципів завжди викликало науковий інтерес через свою фундаментальність, що спричинило існування неабиякої кількості тлумачень терміна, різних за змістом класифікацій, активної дискусії щодо окремих аспектів цього питання. Посилює таку цікавість і відсутність дефініції на законодавчому рівні, досі невизначеність чіткого переліку принципів, а отже, можливість авторам здійснити свій внесок, вкладаючи у питання власне суб'єктивне розуміння.

У перекладі з латинської мови «принцип» означає основу будь-чого. Тлумачний словник В. Даля під принципами пропонує визначати «наукову або моральну засаду, підставу, правило, основу, від якої не відступають» [1, с. 431]. В інших подібних джерелах «принцип» визначається як: основна засада, на якій побудовано що-небудь; переконання, точка зору, правило поведінки [2, с. 827]; основне вихідне положення якої-небудь теорії, навчання, науки тощо, переконання, погляд на речі тощо [3, с. 528].

Перші спроби розкрити зміст та надати юридичне визначення загальним принципам права здійснювались ще за радянської доби. На думку Л.С. Явича, принципами слугували вихідні ідеї, відправні теоретичні положення певного виду людської діяльності, які були значимими організуючими та спрямовуючими засадами, за допомогою яких досягаються певні цілі [4].

Дещо згодом ця категорія досліджується вітчизняними вченими на ранньому етапі незалежності України – із моменту, коли українська наука права соціального забезпечення починає своє активне становлення.

Сучасні представники права соціального забезпечення надають загальноправову характеристику принципів цієї галузі. Крім того, в колі українських вчених досі не досягнуто єдності щодо їх розуміння.

Так, Б.І. Сташків під принципами права соціального забезпечення пропонує розуміти зумовлені природними правами людини основні положення, які виступають орієнтирами у правовому регулюванні суспільних відносин у сфері соціального забезпечення фізичних осіб та визначають суть, зміст і механізм функціонування цієї галузі права [5, с. 120].

Усі принципи права соціального забезпечення умовно можна поділити на три групи: 1) єдині принципи права соціального забезпечення – такі, які характеризують усю галузь загалом (принцип соціального страхування, принцип допомоги, принцип соціального забезпечення, принцип соціальної солідарності тощо); 2) змістовні – тобто такі, за допомогою яких розкривається зміст права людини на соціальний захист у разі настання тих чи інших соціальних ризиків (принцип всезагальності соціального захисту; економічної та наукової обґрунтованості соціальних стандартів; заборона дискримінації та створення рівних прав та можливостей; універсальності (всебічності) соціального захисту; диференціація умов та рівня соціального захисту; незменшуваності обсягів та змісту соціальних виплат на послуг за прийняття нових законодавчих актів; гарантування державою встановлених прав); 3) формальні – ті, що характеризують якість юридичного механізму реалізації та забезпечення згаданого права (принцип реальності проголошених прав; юридичної ясності; захисту законних сподівань; збереження прав у сфері соціального захисту; судового захисту) [8, с. 56].

Останнім часом формулювання принципів права стало одним із напрямів законотворчої діяльності. Проте така тенденція у творенні соціально-забезпечувального законодавства не означає відсутність спорів щодо доцільності їх закріплення на рівні певного нормативно-правового акта.

У процесі дискусії навколо описаного питання теоретики права соціального забезпечення умовно розділилися на дві групи. Одні акцентують на тому, що принципи мають бути обов'язково вираженими в тексті законодавства. На противагу їм, інші ж переконані, що принципи, слугуючи відправними ідеями, основними характерними ознаками процесів, явищ, напрямів діяльності тощо, можуть існувати абсолютно самостійно, відокремлено від тексту закону, адже власне висвітлення припущення про їх існування вже достатньо для того, щоб вони виконували свою функцію.

Яскравим прихильником такої позиції є Б.І. Сташків, який наполягає на тому, що закріплення в нормах законодавства принципи не потребують, вони, будучи керівними засадами, ідеями юридичної науки, нормами загальносоціального права, можуть повноцінно існувати поза правом, поза його системою, за певних причин, не переходячи у вираження в нормах права юридичного [5, с. 118].

Досліджуючи принципи права соціального забезпечення, розвиває описану думку П.Д. Пилипенко, зазначаючи, що норми загальносоціального права, виступаючи основою формування права юридичного, відіграють роль тих керівних ідей-принципів, на яких базується система юридичних норм [6, с. 53].

Протилежної думки дотримуються інші сучасні теоретики права соціального забезпечення. Так, В.Я. Буряк, С.М. Синчук наполягають на тому, що принципи права соціального забезпечення, по суті, є принципами правового регулювання, а тому принципи можуть визнаватися правовими лише тоді, коли вони напряду відображаються в нормах права або, принаймні, чітко впливають із його змісту [7, с. 15].

Загальновідомим є поділ усіх юридичних принципів залежно від сфери охоплення на загальноправові, міжгалузеві, галузеві та внутрішньогалузеві. Отже, наряду із загальними принципами права, які, звичайно, є притаманними, у тому числі, праву соціального забезпечення, є галузеві правові принципи, що виступають характерними ознаками усіх тих процесів, трансформацій, перетворень, які відбуваються на цьому етапі історичного розвитку всередині конкретної галузі права. Так, галузеві принципи права властиві не всьому праву, а окремим його галузям або лише одній галузі.

Незважаючи на те, що, як зазначалося раніше, не всі вчені погоджуються із необхідністю закріплювати принципи права соціального забезпечення на рівні законодавства, крім того, є роботи, в яких увага вчених зосереджена на основних принципах соціального забезпечення як певній системі заходів держави, а не на його правовому регулюванні, вважаємо за доцільне та найбільш раціональне під принципами права соціального забезпечення розуміти основні ідеї, вихідні положення, які закріплені в правових актах, що регулюють соціальне забезпечення. Вони визначають сутність і напрям розвитку правових норм у конкретній сфері суспільних відносин. Так, принцип може визнаватися правовим, тобто принципом правового регулювання, лише

якщо він прямо закріплений у нормах права або безпосередньо впливає з їх змісту. Що важливо, у змісті поняття принципів правового регулювання має бути реальна дійсність, а не перспектива розвитку правового регулювання тих або інших суспільних відносин.

Традиційно серед галузевих принципів права соціального забезпечення своє місце займають принципи: здійснення соціального забезпечення на умовах обов'язкового державного пенсійного страхування всіх працюючих громадян; різноманіття підстав, форм і видів соціального забезпечення застрахованих працівників (в усіх страхових випадках); диференціація (різниця) умов і норм соціального забезпечення залежно від характеру й продовження трудової діяльності, рівня заробітної плати й розмірів страхових внесків працівників; забезпечення пенсіями і допомогами на рівні прожиткового мінімуму; фінансування соціального забезпечення коштом страхових внесків і державного бюджету; державне управління соціальним забезпеченням; охорона й захист права на соціальне забезпечення і законних інтересів громадян. Усі ці сформульовані принципи права соціального забезпечення так чи інакше закріплені в нормативних актах і є чинними.

Одним з основних принципів правового регулювання соціального забезпечення є принцип соціального забезпечення на умовах обов'язкового державного пенсійного страхування всіх працюючих громадян. Цей принцип означає загальність забезпечення й забезпечення на страховій основі, визначає коло осіб, що мають право на соціальний захист. Він закріплений у ст. 46 Конституції України й законах про соціальне страхування та пенсійне забезпечення. Законодавство не передбачає обмежень у праві на одержання тих або інших видів соціального забезпечення за ознаками раси, кольору, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Воно гарантує реальне здійснення права на соціальне забезпечення всім категоріям громадян.

В одній системі із зазначеним принципом діють такі принципи, як солідарність і субсидування, паритетність і обов'язковість участі роботодавців і працівників у накопичуванні страхових коштів, призначених для соціального забезпечення.

Перетворення, яких у майбутньому зазнає система пенсійного забезпечення, і ті, які вже відбуваються нині (участь у забезпеченні недержав-

них пенсійних фондів), передбачають поступове впровадження в чинну пенсійну систему накопичувальних механізмів, подальший перехід від принципу солідарності у процесі фінансування трудових пенсій до накопичувальних фондів.

Отже, ототожнювати соціальне забезпечення здебільшого виключно із пенсійним страхуванням, яке здійснюється коштом Пенсійного фонду України, є абсолютно невиправданим у нинішніх реаліях, незважаючи на те, що, без сумніву, пенсійне право становить одну із головних частин права соціального забезпечення.

Крім цього, наряду із загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням в Україні підтримка населення здійснюється і за рахунок інших організаційно-правових форм: державної соціальної допомоги, спеціального, додаткового соціального захисту, недержавного соціального забезпечення, принципи, якого, до речі, нині достатнього висвітлення в спеціальній літературі не здобули.

Для здійснення цієї порівняно нової форми соціального захисту населення притаманними є полярно відмінні принципи, такі, які помітно вирізняють її з-поміж згаданих вище. Таким принципом, наприклад, є добровільність. Так, брати участь, наприклад, у недержавному пенсійному забезпеченні особи можуть на добровільній основі, якщо виявлять бажання забезпечити собі додаткове джерело до існування у старості та інших випадках. На відміну від загальнообов'язкового державного соціального страхування різних видів, цей формат підтримки абсолютно виділяється. Тобто якщо намагатись описати принципи, властиві для права соціального забезпечення загалом, доцільно було б зазначити про поєднання нині добровільності та обов'язковості участі в соціальному забезпеченні. Усі форми соціального захисту населення умовно логічно було б диференціювати як базові та ті, що мають додатковий характер (додатковий соціальний захист, недержавне соціальне забезпечення). Отже, серед принципів можна виділити змогу отримувати підтримку коштом держави та інших не заборонених законом джерел фінансування. Про це, до речі, йдеться навіть у Конституції України, де у ст. 46 вказується на те, що право на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням коштом страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення, створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Цікавим є факт, що, на нашу думку, виділення чіткого, обмеженого переліку принципів чинного права соціального забезпечення загалом буде дещо поверхневим, адже не дасть змогу всесторонньо та із врахуванням всіх наявних тенденцій і процесів описати те, що йому притаманне в сучасних реаліях. Проте встановлений порядок реалізації права на соціальне забезпечення через закріплення принципів його правового регулювання та здійснення не тільки сприятиме фактичній реалізації, але й забезпечуватиме охорону та відновлення права у разі його порушення чи обмеження.

Крім того, однакостанне виділення принципів права соціального забезпечення дасть змогу єдино формулювати норми в процесі нормотворчості, враховуючи те, що вони виступають своєрідним орієнтиром для розробки законодавства, висвітлюють вектори його майбутнього вдосконалення. Крім цього, принципи дозволять однаково впливати правовим нормам на суспільні відносини, адже містять у собі керівні ідеї правового регулювання тієї чи іншої сфери.

Звичайно, більшість описаних принципів є і буде притаманна досліджуваній сфері в майбутньому. Проте навіть поодинокі згадані у статті приклади дають підстави безапеляційно стверджувати, що класичні із них, основні, що діють у процесі подальшого реформування соціально-забезпечувального законодавства, зазнаватимуть перетворень, адже поступово одержуватимуть якісно новий зміст і динаміку.

Список використаних джерел:

1. Даль В. Толковый словарь русского языка. Москва, 1980. Т. 3. 2716 с.
2. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д.Н. Ушакова. Москва, 1939. Т. 3. 1090 с.
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. Москва, 1984. 797 с.
4. Явич Л.С. О принципе научности в работе советского государственного аппарата. *Правоведение*. 1967. № 2. С. 64.
5. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посібник. Київ: Знання, 2005. 405 с.
6. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права. Лівів, 1999. 358 с.
7. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / С.М. Синчук, В.Я. Бурак; за ред. С.М. Синчук, 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2006. 318 с.
8. Сухицька Н.В. Принципи соціального забезпечення населення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Т. 1. Вип. 6-2. С. 55-57.

Syrota I. M., Hudz A. O. principles of social security law in modern conditions

The processes inherent in the social security law at the present stage of its development make it possible to consider classical categories, statements and positions from a new angle, in particular as regards the principles of the field of law. Thus, the article is devoted to the study of the concept, features of the principles of social security in modern Ukrainian realities.

The authors propose to understand the concept of the basic ideas, starting points, which are enshrined in the legal acts governing social security. They determine the nature and direction of the development of legal rules in a particular field of social relations. Yes, a principle can be recognized as legal, that is, a principle of legal regulation, only if it is directly enshrined in the rules of law or derives directly from their content. Importantly, the concept of the principles of legal regulation must be real reality, not the prospect of developing legal regulation of certain social relations.

All principles of social security law can be divided into three groups: 1) uniform principles of social security law; 2) meaningful; 3) formal.

Particular attention in the article is devoted to the principles of pension law, as one of the most significant and widespread areas of support for the population.

In addition, it is pointed out that the formulation of the principles of law has recently become one of the areas of lawmaking activity, however, today, a clear list of which has not been defined yet, the principles are scattered across various legal acts.

It also demonstrates the main trends that characterize the social protection system in Ukraine and, consequently, new guiding ideas, prominent principles of the existence of the studied area, which make it possible to state the need to review previously established approaches to defining the sectoral principles of social security law.

Key words: *principles, social security law, sectoral principles, non-state social security.*